II.

GOVOR

NASTUPAJUĆEGA REKTORA

Dra. FRANJE pl. MARKOVIĆA

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA FILOSOFIJE, ČLANA IZPITNOGA POVJERENSTVA ZA GIMNAZIJSKE PRIPRAVNIKE, ČLANA GOSPODARSKOGA ODBORA ZA SVEUČILIŠTNU ZAKLADU, DEKANA MUDROSLOVNOGA FAKULTETA GOD. $187^4/_5$., PRAVOGA ČLANA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI, ZASTUPNIKA NARODA U SABORU KRAJLEVINA HRVATSKE I SLAVONIJE.

FILOSOFIJSKE STRUKE PISCI HRVATSKOGA RODA S ONKRAJ VELEBITA U STOLJEĆIH XV. DO XVIII.

Visokoštovana gospodo!

Slavna sveučilištna skupštino!

Jednostavno, bez sjaja govornoga, kojim su velezaslužni moji predšastnici s častne rektorske stolice umjeli i u prošastih prilikah mogli veličati svetčani dan 19. listopada, mislim da je danas meni progovoriti s ovoga mjesta; u toj misli nakan sam prikazati u kratkoj crti filosofijske radnike sinove naše domovine u prošla četiri vieka od 15. do 18., i iztaknuti one pobude, koje nam današnjikom njihov rad podaje.

Stegnuti mi se je na filosofijske pisce našega roda s one strane Velebita, a i od tih dva najslavnija, koji stekoše trajno mjesto u svjetskoj poviesti filosofije, napomenuti mogu samo mimogred: ti su Franjo Petriš iz 16. i Rugjer Bošković iz 18. vieka. Prvi, pod imenom Francisca Patricija[1], broji se u poviesti filosofije medju pripravljače novovječnoga pravca filosofije, budući on svojimi djeli jedan od glavnijih 16. vieka obnavljačâ nauke novoplatonovske, jedan od znatnijih tada tumačâ i protivnikâ Aristotelova sustava, jedan od onih, koji su uticali na Bernardina Telezija, spadajućega medju da tako rečem prirodoslovske osnovaoce filosofije novoga vieka, napokon jedan od onih, koji su svojimi estetičkimi razpravami sudjelovali pri tadanjoj vrlo živoj znanstvenoj prepirci talijanskih učenjaka, da li ide prednost Tassovu ili Ariostovu epopeju, i koliko li obvezne vriednosti imadu pravila Aristotelove poetike za novo doba. Onaj drugi pako, slavni sin Dubrovnika Rugjer Bošković[2], k zaslugam svojim oko fizike i matematike 18. vieka, pridao je svojom atomističkom teorijom takodjer glas znamenita filosofa, na kojega ime, s poči-

tanjem spominjano, nailazimo u mnogih prvih filosofijskih spisih prošloga i ovoga vieka, a na raznih svjetskih jezicih Kad Dugald Stewart piše svoje philosophical essays, ili Mendelsohn svoje filosofijske razprave i ocjene, ili Herbart svoju metaphysiku, ili Herbert Spencer svoje principije filosofije, ili Fechner o fizikalnoj i filosofijskoj atomistici, ili Lange poviest materijalizma, ili Hippolyt Taine djelo de l' intelligence, — a ova slavna imena obuhvaćaju cielo stoljeće i tri naroda: svaki od njih, da mimoidjem mnoge još druge, govori i o teoriji Boškovićevoj, te joj genijalnost ili znamenitost ističe.

Ova dva uresa, koja je hrvatski narod dao poviesti svjetske filosofije, u kratko spomenuv, pridonieti mi je k iznašanju imenâ manje slave iz mraka zaboravnosti, imenâ, kojih većina — bar glede filosofijskoga im znamena — i kod nas u novije doba jedva da su u dva tri knjižna popisa, odbiv predgovor k I. akademijskoj knjizi starih hrvatskih pisaca, spominjana[3] a inače jedva da su i čuvena, — imenâ. koja doduše za svjetsku poviest filosofije nisu znatna, ali su nam zemljakom u dvojem pogledu draga: da im izkažemo harnost otimljuć ih tmini, i da na njihova djela pripojimo naš iz nova započeti rad.

Odmah od osvita novoga vieka, od preporoda znanosti pak u sliedeća stoljeća daje Dalmacija a imenito daje slobodni Dubrovnik svietu naučnih suradnikâ što veće što manje znatnosti, daje raznim Italije i Francije universitetom i naučnim zavodom učiteljâ i glavarâ. Doduše oni nose pretežno polatinjena imena i pišu latinski, ali znamo, da je to bio još i prošloga vieka običaj malne svega učenoga zapada, a znamo im iz pouzdanih vrielâ i za izvorna hrvatska imena, za rodno mjesto, za porodično porieklo, a o njekih znamo, da su s radom svojim u tudjini ili na tudjem jeziku spajali vjernu uspomenu na svoj rodni jezik te i pisali na njem.[4] Najljepši je primjer sliedeći Još sredinom prošloga vieka, kako piše Serafin Cerva, mogaše, — neznam, može li i danas — vidjeti posjetnik Padove u zidu jedne dvorane sveučilištne spomen-ploču s napisom latinskim, koji po hrvatski kaže: „presvietlomu gospodinu Dominiku Zlatariciu Dubrovča-

ninu, rektoru, koji je svojim sjajem i oprezom čast rektorsku skoro porušenu na stari ugled povratio, universitet filosofâ i medikâ na uspomenu dobročinstva njegova stavi godine 1580.“ Taj Dubrovčanin, kojega za zasluge u padovanskoj rektorskoj službi, dakako od današnje dosta različnoj, odlikova i Mletačka republika; kojega u više epigramâ slavi Didacus Pyrrhus te mu on i njeki još tadanji znatni Talijani posvećuju svoja djela: vrativ se kući, postade slavni hrvatski pjesnik Dinko Zlatarić, a potomci mu čuvahu kao spomen stare obiteljske dike list grofa Juraja Zrinskoga iz Čakovca g. 1602 pisani, kojim listom Zrinski se zahvaljuje Zlatariću za poslane njegove hrvatske pjesni i moli, da mu ih šalje i u buduće, izpričavajući se za kašnjenje svoga odgovora, jer da je baš bio u boju s Turci, a „Musae inter arma silent.“[5]

Tek je tisak obreten, eto našega Zadranina Benka Benkovića[6] gdje izdaje (u zadnjoj trećini XV. vieka) djelo, tičuće se nauke Duns Scota, začetnika u XIV. vieku filosofijske one škole, koja se je opriečila kritički — (od prilike kako poslie Kant Leibnizu —) nauci Tome Akvinskoga. Po navodu predgovora k akademijskoj I. knjizi starih hrvatskih pisaca bio bi taj Benković učiteljevao na Sorbonni, slovio s imenom „prvak svih znanosti“ i s mnogih tiskanih (od mene dosad nevidjenih i u Parizu uzalud traženih) filosofijskih djela koncem XV. i početkom XVI. vieka. Po navodu istoga predgovora bio bi već prije Benkovića Nikola Kotoranin[7] biskup modruški, (koji da je bio i poslanik kraljev pri stolici papinskoj, i da je u jednoj glagolskoj svećenstvu i kapitulu modruškomu pisanoj poslanici kriepko se zauzimao za porabu starohrvatskoga jezika u svojoj biskupiji) — taj Kotoranin bio bi, velim, tik poslie sredine XV. vieka napisao latinsko djelo o neumrlosti duše, kojega rukopis da se čuva u dvorskoj knjižnici u Beču. Spominje se u istom predgovoru i Ivan Križan ili Crisalio, Zadranin, kao rektor i kao učitelj filosofije na sveučilištu padovanskom pod konac XV. vieka te kao pisac njekoliko filosofijskih djela; spominje se tu i latinsko, valjda etičkoga sadržaja djelo Šibeničanina Ivana Polikarpova Saveritana[8]

izdano u Mletcih po izmaku prve petine XV. vieka pod naslovom: „način života ljudskoga“.

Za propasti bosanskoga kraljevstva zaklonio se od turske okrutnosti u Dubrovnik s drugimi plemići bosanskimi i mladi Juraj Dobrotić.[9] Krivo ga njeki tudji pisci smatrahu Dubrovčaninom, ili dapače, morda porad njegova književnoga imena „Georgius Benignus“, Talijanom; utvrdjeno je, da je Bošnjak, rodom iz Srebrnice, a od stare bosanske plemićke porodice. Bio je u cvietu života pod konac XV. i početkom XVI. vieka. Izučiv nauke, kako sám u predgovoru jednoga djela kaže, na slavnih sveučilištih Italije, pak u Parizu i u Oxfordu, te upoznav se najpače s filosofijskom naukom Duns Scota, učiteljevaše u Florenciji, gdje udje u volju Cosmi i Lorenzu Medicim. Poslie uzbune proti njima, kaže Cerva, vrati se u Dubrovnik, gdje se dade posve na nauke, upokojen, jer, kako sam veli Dubrovčanom: „kad sam poslie 33. godine što ljutinom protivnikâ što ljubavju srodnikâ potaknut opet potražio nepoznatu mi već domovinu, te sam braći bio tudjica i sinovom majke moje stranac: vi me osobitom ljubavju primiste“. U djelu „de natura coelestium spirituum“, kojeno je zadnju godinu XV. vieka izdao u Florenciji, kaže u posveti senatu dubrovačke republike, da će istomu naskoro posvetiti djelo (jamačno etičko i pravno filosofijsko): tractatus de rebus moralibus atque ad civile regimen pertinentibus; nu da li ga je izdao, nije, sudeć po Cervi, poznato. Cerva spominje i djelo njegovo o dialektici, kojemu drugi izvor podaje podpuniji naslov: „umieća dialektičnog nauka stara i nova“, s dodatkom, da je to djelo u Rimu na koncu prve petine XVI. vieka tiskano! Po navodu Cerve izdao je Dobrotić i spis na obranu Johanna Reuchlina, koji, potaknut Talijanî Marsilijem Ficinom i Giovannim Picom de Mirandola, bio je znatan medju njemačkimi obnovioci novoplatonizma koncem XV. i početkom XVI. vieka, branio je i od lomače obranio proti kodanjskim dominikancem izvankanonske žudijske knjige, te je s glasovitim Ulrikom Huttenom vodio književan boj proti strogoj orthodoxiji.[10] Ako se je Dobrotić iztaknuo književnim braniocem toga muža, i ako je po navodu, — u

Cervi manjkajućem, — koncem XV. vieka dao tiskati u Rimu svoje djelce na obranu Savonarole, lomačom sažganoga: onda se dade suditi, kako je Dobrotić, prem naslovni biskup nazarenski, oddvajao od skolastičnoga pravca filosofije, a naginjao na novoplatonski slobodniji smjer; onda se dade zaključiti, da je to sve bilo sigurno jedan od glavnih povoda, s kojih se je on „pred ljutinom protivnika svojih“ — kako sám piše — iz Italije zaklonio u Dubrovnik; onda se dade nagadjati, da su ga na takov slobodniji filosofijski smjer naklanjale pobude bogomilske, koje će on biti iz Bosne mladjahan sobom ponio u sviet.

Suvremenik njegov Grgur Budisaljić[11], po otčevu imenu primajući književno prezime Natalius, od nizka roda Dubrovčanin, izučiv se na glavnih sveučilištih talijanskih, naučao je na njekih, vješt mnogim znanostim a poimence filosofiji. S lovorikom magistra iz Italije dodje u Zadar, gdje dugo učiteljevaše, radeći neumorno uz knjige, a odnemarujući svoje udobje sasvim, tako da Cerva nanj uporavlja izreku Seneke: „čovjek veliki i mudri odvraća misao svoju od tiela i mnogo boravi s boljim te božanskim dielom bića svoga, a s ovim kukavnim i lomnim samo koliko je nužda“. Od napora kostobolju slomljen, nemože ni stajati, ali, mirno snoseć boli, radi oko svojih djela; u tom, ako je ta crta istinita, nalik na velikoga Leibniza[12]. Satrven vrativ se u svoj Dubrovnik, skoro umre oko sredine XVI. vieka. Mnogo je pisao, i slovio na daleko, te ga Didacus Pyrrhus, slaveći ga epigramî, zove poligrafom. Djela mu nisu izdana, nego šest rukopisnih mu svezaka čuvala je još za Cervino doba (morda čuva i danas) knjižnica malebraće u Dubrovniku. Echardus te ini pišu, da je Budisaljić izdao razpravu o duši, o bogu, o stvorovih, o čovjeku, da je pisao komentare k praedicabilijem, k fizici i k metafizici Aristotela, a, kako Cerva veli, u rukopisnih mu djelih dubrovačke knjižnice nalaze se medju inim: razprava o neumrlosti duše, etičke razprave po Tomi Akvinskom, predavanja u kojih da vojuje proti Corneliju Agrippi Nettesheimu, koji je, primjećujem, jedan od glavnijih novoplatonovaca početkom XVI. vieka, prijanjao uz Reuchlina, te spajao

mysticizam i magiju sa filosofijskom skepsom[13]. Budisaljić išao je po tom u filosofiji baš protivnim pravcem od svoga suvremenoga zemljaka Dobrotića. Vršnjak im ili pače nješto stariji je Dubrovčanin Stjepan Nalješković[14] (pod redovničkim i književnim imenom Augustinus Nalius), a po majci iz porodice Svimirovićâ. Kao filosof i teolog čuven, ovjenčan lovorikom magistra, bio je učitelj i regens studiorum u Mletcih i u Bologni. Poslan od Cajetana de Via proti pisanskomu sboru, znatno je u njem pri sporu kardinalâ i biskupâ s papom Julijem II. u prilog ovoga sudjelovao. Senat dubrovačke republike podieli mu visoke crkvene časti; za strašne kuge umre u selu blizu Dubrovnika pod konac prve trećine XVI. stoljeća (g. 1527.) Pisao je medju inim opazke k glavnomu djelu Tome Akvinskoga u jednom izdanju početkom XVI. vieka (od g. 1508), koje se (za Cerve) nalazilo u knjižnici dominikanacâ dubrovačkih.

Kliment Ranjina[15] nosi doduše književno ime Araneus, ali ga Rovetta krivo smatra Talijanom; jerbo sam se u tiskanih djelih svojih zove Dubrovčaninom, i zna se, da se je rodio u Dubrovniku g. 1482 od plemićke porodice Ranjinâ, po materi od obitelji Martinićâ. Naučao je u Dubrovniku, i njekih talijanskih naučnih zavodih moralku; dopisivao je glede znanstvenih pitanjâ s učenjaci Italije i Njemačke, proputovav mnoge krajeve obiju zemalja. Od više djelâ, koja je pisao, sačuvana su: „knjiga savjetâ u raznih prilikah moralnih“, gdje se je malne svih pitanjâ, koja se u moralki običaju razpravljati, vješto dotaknuo; zatim: „komentari k četirima knjigama sentencijâ po Tomi Akvinskom“, i napokon djelo u Mletcih g. 1541 tiskano: Quodlibetum declamatorium cum suis figuris etc., koje djelo može se označiti tako, da je ono njeka govornička moralka u duhu kršćanske nauke.

U drugoj polovici XVI. vieka resi Dubrovnik najviše domaćih filosofijskih pisaca. Iz poviesti književne kao prijatelj hrvatskoga pjesnika Sabe Mišetića Bobaljevića poznati Miho Monaldi[16], iztaknuo se je izdanim djelom o metafizici i velikim djelom u X dialogâ, koje bismo danas zvali estetikom, a koje nosi naslov „Irene ili o ljepoti“; Cerva

kaže, da su njegova djela po smrti mu izdana zadnje godine XVI. vieka, nu imamo i drugo, mletačko izdanje „Irene“ od g. 1604. Ovo djelo u platonovskom smjeru, kojega se je držao i prijatelj Monaldijev filosof Nikola Gučetić, pokazuje obilno njegovo poznavanje filosofijske književnosti. Bio je u znanstvenom savezu sa znatnimi talijanskimi književnici Anibalom Carom, Ivanom Amaltheom te inimi; slavi ga hrvatskom nadgrobnicom Dinko Zlatarić, latinskom Didacus Pyrrhus. (O prijatelju mu filosofu Nikoli Gučetiću i jednom njegovom estetičkom djelcu progovoriti ću poslie naposeb.) Iz istoga je doba Ambrozij Gučetić[17] (Gozeus), od onoga ogranka slavne porodice Gučetićâ, koji se je zvao Ruljica. Izučiv se u Dubrovniku, pak u Bologni i Napulju, učiteljevaše što u Dubrovniku što po Italiji. Medju djeli, što ih je ostavio, ističu se: predavanja, držana u Dubrovniku, k logici Petra Hispana, kojega pisca iz XIII. vieka djelo „Summulae logicales“, spajajuće logičnu nauku Aristotelovu s novijimi dodatci, bijaše kroz dugo vrieme jako u porabi škola[18]. Po bilježci Cervinoj ostajala bi od ovoga Gučetića i jedna radnja oko jednoga spisa Španjolca Ludovika Vivesa, koji je u prvoj polovici XVI. vieka spadao medju one filosofijske istraživaoce, koji su na mjesto skolastičnoga Aristotelizma uzpostavljali pravu Aristotelovu nauku i metodu, oslanjajuću se na experimentalno izpitivanje prirode, i time su pripravljali nastup novovječne filosofije[19]. Za ovakovim pravcem povadjao se je i treći dubrovački filosof iz iste dobe Antonij Medus (Medić?)[20]. Već pradjedovi mu bili se doselili iz Grčke u Dubrovnik, gdje se on rodio, i stupio brakom u svezu sa staroselskom porodicom Radulovićâ. Uz mnoge domaće posle mnogo je radio oko filosofije, i često pohadjao Padovu, da svoje spise, prije na što ih izdaje tiskom, priobći Vincentiju Pinellu i drugim učenim ljudem. Izdao je u Mletcih pod konac XVI. stoljeća (1598) „tumač k 12 knjizi Aristotelove metafizike“, a sliedeće godine „tumač k 7“, i napokon: „opazke k praedicabilijem Porphyrija“. Medić vojuje za uzpostavu prave nauke Aristotelove iz onoga krivoga i patvorenoga joj oblika, kojega joj je dao bio sredovječni skolasticizam i kojega je bio

donjekle pripravio već učenik Plotinov III. vieka Porfirij svojim neosnovanim identificiranjem Plotinove i Platonove nauke s Aristotelovom, te svojim netemeljitim tumačenjem Aristotelove nauke o kategorijah. Medić, radeći o čistoći Aristotelove nauke i o ustuku proti Porfiriju, jamačno se je oslanjao na znamenite onodobne talijanske uzpostavljaše Aristotelove[21], premda u svojih djelih mjestimice kaže, da sliedi nauku Tome Akvinskoga, koju da drži za prvu, ali ujedno odsudjuje skolastički način umovanja, i to poimence onaj po sredovječnom nazivu realistički, koji je baš opreka od realizma u novijem smislu. Nu najznatniji iz konca XV. i početka XVI. vieka Dubrovčanin filosof jest prozvani Georgius Raguseus[22]; nahod neznana roda, dao si je ime po rodnom gradu. Ignat Gjorgjić, slavni hrvatski pjesnik, piše, da mu je prijatelj opat Comnen Papadopoli kazivao svoju žaobu, što je u bilježkah našao, da je taj Juraj Dubrovčanin, koji se je poslie dovio tolike vrline i slave, u domovini bio „najbiednije kobi, sin grude (terrae filius) i hranjenik javnoga milosrdja". Raguzeus izučivši na padovanskom liceju filosofiju, teologiju, medicinu, matematiku, izadje učenjak i govornik slavan. Uljudna i uzorna života, učiteljevaše kao drugi profesor filosofije uz prvoga Cesara Cremonina na sveučilištu padovanskom od 22 godine svoje do smrti. Takmio se je sa Cremoninom i pobijao njegovo djelo „de formis elementorum"; zato Cremonini napisà talijansku komediju satiričnu proti njemu pod naslovom „le nubi" (po poznatom Aristophanovu naslovu). Rečeni Comnenus Papadopoli u svojoj poviesti padovanskoga sveučilišta (po navodu Cervinu) veli, „da je naš Dubrovčanin učenostju dosizao Cremonina, a ako se bez zavisti govori, nadkriljivao ga sjajem govora, mnogovrstnošću nauke i obiljem izdanih djela". Suvremenik (Jac. Philipp) Tomasinus sudi, da je Raguzeus čvrstimi razlozi pobio Cremonina, da je po mnienju slušalaca bio philosophus orator (kako Francezi zovu svoga Victora Cousina), da je jednim spisom svojim pomno i jasno raztumačio nauku Raymunda Lulla, proniknuvši u njezine tajne. Isti kaže, da je naš Dubrovčanin od prevelike revnosti u učenju i govorenju polagano pobolie-

vajući a za boljeticu nemareći, naglo umro god. 1622. Krasna knjižnica i rukopisi mu prodani su dražbom na korist fisku, jer je bez oporuke umro. Zakopan je bez nagrobna spomenika. Ali mnogi strukovni pisci postavili su mu spomen svojim priznanjem, medju inimi i poznati francezki filosof Pierre Gassendi. Pisao je: komentare k cjelokupnom sustavu Aristotelovu u X svezaka, komentare „in IV. libros magistri sententiarum", t. j. k djelu Petra Lombarda[23] filosofa XII. vieka, kojega „četiri knjige sentencijâ" kroz stoljeća su se rabile u teologičkih školah i mnogi su im pisali tumač, tako i Toma Akvinski; nadalje: disputacije peripatetične, t. j. o Aristotelovoj nauci, zatim epistole o logici i retorici. Glede komentara njegova k Raymundu Lullu[24] valja dodati, da taj logičar XIII. vieka bijaše svojom „ars universalis" izveo njeku fantastičnu panlogiku, naime nauku, kako bi se mehaničkom kombinacijom svih mogućih pojmova dala izvesti a priori sva moguća spoznaja; — uza svu neizvedivost takova pokusa apriorne svespoznaje, ipak je on nalazio mnogo pristaša, i sam veliki Leibniz njim se je jedno vrieme zabavljao[25], pak i u ovom vieku, i danas, ima nalika fantastičnomu panlogizmu Lullovu. Najznačajnija pako za pravac Raguzeov jest njegova opreka proti Cesaru Cremoninu.[26] Ovaj je, vjeran predaji padovanske filosofijske škole od XIV. do srjedine XVII. vieka, tumačio Aristotelovu nauku (poimence o bogu i o duši) po onom panteističnom, na novoplatonizam navraćajućem shvaćanju, koje su o njoj iznieli exeget Aristotelov Alexander od Aphrodisije II. i III. vieka po Isukrstu i slavni XII. vieka komentator Aristotelov, španjolski Arapin Averröes. Riedki su bili u Padovanskoj školi tako zvani čisti Aristotelovci, koji naime nisu pristajali uz Alexandrovo i Averröesovo tumačenje, nego su tvrdili neumrlost individualne duše. Na ovaj pravac navraćao je padovansku školu i Juraj Dubrovčanin, protivnik Cesara Cremonina, koji je tu bio zadnji znatni pristaša panteističkoga prekroja Aristotelove nauke.

Od početka XVII. vieka malakše Dubrovnik i u obće Dalmacija u proizvadjanju filosofijskih pisaca. Stjepan Gradić[27], Dubrovčanin, kojega znameniti književni pak

donekle i politički rad zaprema veći dio XVII. vieka, čovjek tada poznat učenomu i vladarskomu svietu Evrope (tako n. pr. cienila ga švedska kraljica Christina, franceskomu kralju izručio je kao poslanik dubrovačke republike prošnju za pomoć proti Turčinu), pisao je mnogo, stojeći kao prefekt vatikanske knjižnice reć bi u središtu evropske književne radnje; nu filosofije, koje poznavalac je bio, ticala bi se, bar posredno, samo dva njegova spisa: polemička latinska razprava o tako zvanom probabilismu u kršćanskoj moralci, s kojom razpravom, kako sám u jednom listu kaže, nisu bili zadovoljni jezuiti ali sviet mu je povladjivao, pak talijanski spis, kojim je želio poluporušenomu od potresa Dubrovniku svomu priskočiti u pomoć (kako on to plemenito i umno u jednom listu na senatora republike Gučetića razlaže), spis: načela politična iz raznih pisaca sabrana, u prilog dobre vladavine republike dubrovačke. Dobom nješto mladji od Gradića jest Dubrovčanin Benko Rogačić[28] (Rogaccius), koji je u Rimu, kao učitelj „artium et humanarum disciplinarum", umro pod konac prve petine XVIII. vieka, a izdao njeku, kako bih s izrazom Feuchterslebena rekao, dietetiku duše, pod naslovom: euthymia iliti o pokoju duševnom, te veliko djelo, više teologičkoga no filosofičkoga sadržaja, tada uvažavano, jer je u kratko vrieme više put u Rimu, u Mletcih, u Pragu izdano na talijanskom i latinskom jeziku, pod naslovom: L' uno necessario (unum necessarium).

Iz XVIII. vieka, neobziruć se ovdje više na Boškovića i na još nekoje neznatnije, spomenuti ću samo četvoricu. Od Sebastiana Dolcija[29] Dubrovčanina poznat je njegov u dvorani senata republike Luccanske g. 1731 držani govor političnо-moralna sadržaja: il buon governo delle republiche. Stjepan Rožić[30] (Rosa), sižući u polovicu XVIII. vieka, pisac takodjer hrvatski, izdao je latinsko djelo: kompedij logike historijsko-dogmatično-praktični, gdje on, izloživ logičnu nauku Aristotelovu, izvodi teoriju i uporabu logike po djelu Alstädta[31] male znatnosti pisca, koji bješe početkom XVII. stoljeća (1609) izdao: clavis artis Lullianae et verae logicae. Njegov srodnik i znanac Benko Staj (de Stay)[32] izašao je na glas filosofijskim djelom, kojemu je po uzo-

ru Lucrecijevu kao pjesničko ruho, a prikazao je u njem Descartesov sustav; još više se je proslavio potlanjim djelom, takodjer u stihovih, „Philosophia recentior“, u kojem se je držao Newtona i Boškovića. Ovo je djelo uresio domoljubnom posvetom dubrovačkim patricijem iz roda Sorkočevića, Ranjine i Zamanje, a zemljak mu slavni Bošković ukrasio ga je svojimi dodanimi filosofijskimi opazkami i razpravicami. Ugodno je napokon spomenuti, da je slavni pjesnik „ugodnoga razgovora naroda slovinskoga“ Andrija Kačić Miošić,[33] rodom iz Brista u Dalmaciji, izdao u Mletcih sredinom XVIII. vieka (1751) logiku pod naslovom: elementa peripatetica po nauci Duns Scota.

Povraćam se za malo, prije zaključnih opazaka, na jednoga od najznatnijih dubrovačkih filosofa XVI. vieka, na Nikolu Gučetića[34] (Gozzi, Gozeus). Prastara, i danas još postojeća plemićka porodica dubrovačka toga prezimena, uresila je svoj rodni grad mnogom slavom književnom, državničkom i bojnom. Od učenjakâ Gučetića budi ovdje spomenut prije Nikole samo još Petar,[35] od otca s pridjevkom pučkim Dragojevića, koji je u prvoj trećini XVI. vieka, učenik a zatim učitelj na sveučilištu parižkom, tada stecištu prvih umova Evrope, slovio kao čudo talenta i znanja s imenom doctor illyricus, ili doctor ragusinus. Pojmljivo je lahko, da je, niknuv iz takove porodice, odlikovao se umljem filosofa Nikola Gučetić, s pridjevkom pučkim Vitović po krstnom imenu svoga otca Vita. Uza sve posle javne — (bio je i knez republike dubrovačke) i domaće, — (osnovao je obitelj, oženiv Mariju Gundulićevu) pisao je mnogo filosofijskih djela, premda nije nikad iz Dubrovnika izašao, nije bio na naukah u Padovi ni Bologni nit igdje nego je sve doma učio — kako kaže izdavalac Aldo [36] u predgovoru jednoga mu djela; po tom sudimo, da je tada u Dubrovniku bilo mnogo visoka znanja, i da je Nikola bio riedke darovitosti. Zavidnika nije mu ponestajalo; Aldo kaže, da mu njeki zemljaci više od zlobe no od znanja hoće smanjiti zasluge znanstvene. Nu bio je kod učenjaka talijanskih na dobru glasu; još mladjahnomu pisa mu Pavao Manucij, papa Kliment VII. dade mu

naslov doktora filosofije, a čuveni kardinal Bellarmin cienio ga toliko, da mu je, malo prije njegove smrti, na dar poslao svoje djelo upravljeno proti djelu englezkoga kralja Jakoba VIII. U tečaju od deset godina (od 1580 do 1591) izdano je u Mletcih njegovih desetak filosofijskih djela, pretežno velika obsega, naime: komentar k Averröesovu djelu o biću svieta; razprava o neumrlosti potencijalnoga intelekta proti Alexandru od Afrodizije (iz ova dva djela razabire se, kako je on pratio spomenuti već pravac padovanske filosofijske škole); dva dialoga u sadržajnom savezu stojeća a u pravcu platonovskom, jedan o ljubavi, drugi o ljepoti (donekle poput Platonova Symposiona i Phaedra); dialog o meteoru Aristotelovu; razprava o jednoj česti Aristotelova spisa o duši; zatim spisi etično-politički i pedagogički, naime veliko djelo: stanje državâ po nauci Aristotelovoj s primjeri novovječnimi; naputci za one, koji upravljaju državami; apologija časti gradjanske; red obitelji. A napokon, po bilježci Cervinoj, čuvalo se u jednoj knjižnici dubrovačkoj rukopisno mu djelce: komentar k prvoj knjizi retorike Aristotelove. Tako rad Gučetićev obuhvaća sve grane filosofije.

Da se ponješto upozna način toga rada, podati ću karakteristiku njegova dialoga o ljepoti. Naš Gučetić povadja se za Platonovim primjerom u tom, što razpravi svojoj o glavnih pitanjih osnovne estetičke teorije podaje oblik dialogni, nu, kako i sam u predgovoru ističe, uvodi tu novotu, da su mu razgovornici u dialogu — dvie gospodje: slavljena s ljepote i umnosti Flora Zuzorićeva, pjesnica hrvatska, i supruga Marija. Toj je novoti povod — romantički kultus žene, koji podaje životu i svoj umjetnosti italskoj preporodne dobe, poimence slikariji, a i lirici, takodjer dubrovačkoj, nov čuvstveni od grčkoga različni biljeg. Flora je prvakinja dialoga, ona ga upravo provodi, a Marija joj samo svojimi upiti i prigovori daje povoda svestranu razpravljanju. Time pisac uznosi Floru kao uzor umne žene; a tim, što Marija svojimi ljubeznimi prekidi slavi — uz čednе ograde Florine — njezinu uzornu tjelesnu ljepotu a na koncu i uzornu kriepost, izlazi sav dialog glorifikacijom Flore kao

podpuna uzora ženskoga: tom slavom on naročito i završuje. Tim dobiva Gučetićev dialog značaj lirski, i luči se jako od Platonovih, koji su dramatični; jerbo Platon dovodi u razpravni jak sukob filosofe protivnike. Po tom zaostaje Gučetićev dialog mnogo za Platonovim u pogledu umjetničke živosti te pokretnosti a i dosjetne oštrine kako i u pogledu filosofske dubljine, svestranosti te jasnoće; ali ga resi miris nježne udvornosti i ljubeznosti moderne. I u pogledu prirodnoga okvira, u koji je obuhvaćen filosofijski razgovor, oponaša Gučetić Platona; na idilnu sliku u Phaedru Platonovu[37] sjeća početak i konac našega dialoga: razgovornice sastaju se u perivoju Marije, i provode govor, zakloniv se od ljetne žege, u sjeni krasna drveta, uz žubor potoka, iz kogą se Nimfe nadnose; a razstaju se na koncu, pošto je sunce zapalo i već zrički ustaju na noćne pjesmice svoje.

Ni sadržaj filosofijski dialoga nesastavljaju samonikli nazori Gučetićevi, nego sgodno uporabljene misli iz više djelâ Aristotela, Platona, Plotina te njihovih raznodobnih pristaša i protivnika, poimence: Procla, Jamblicha, Averroësa — (kojega, po izreci Florinoj, Gučetić osobito proučava) — zatim Tome Akvinskoga, Marsilija Ficina, Agostina Sesse; gdje ulazi u realistične potankosti estetičnoga oblika, utiče se i Vitruviju, a gdje mu je do toga, da njegovi pretežno novoplatonovski nazori neiztaknu se neskladni s naukom vjerskom — što donjekle ipak jesu — rabi on i po koj navod ne samo iz Tome Akvinskoga nego i iz sv. Augustina — (koga medjutim u estetičkih pitanjih navodi kao pristašu formalisma Aristotelova) — pak mjestimice priudešava novoplatonovske nazore prema kršćanskoj nauci, i napokon kod njekih si izrekâ naročito veli: „ovako uče i filosofi svjetski i naši teolozi.“ Gučetić je dakle, kao što je za njegove osobne i dobne okolnosti naravski, oprezan eklektik, nastojeći o izmiru raznih pače protivnih nazora. Nije mu nepoznata bitna različnost Platonove nauke od Aristotelove u obće a naposeb i u estetici: on ju iztiče za samu tu dvojicu (veleći uz to po istini, da oni zajedno izcrpljuju — kako kaže — „ideju ljudskoga uma“) a još više za nji-

hove sljedbenike, naročito spominje u više pogledâ razliku nauke izmedju tadanjih talijanskih Platonovaca (imenito Marsilija Ficina) i Aristotelovaca (od kojih on osobito Sessu poznaje). Nu ako i zna, da je Aristotelova nauka o ljepoti bitno formalistična iliti realistična, t. j. da po njoj stoji ljepota u oblicih, a Platonova da je bitno idealistična, t. j. da po njoj ljepota stoji u idealnom sadržaju, iliti, kako noviji vele, u podpunom prosjevu ideje kroza tvar, kroza pojav tvarni: ipak on u dialogu ujedno sastavlja i platonovsku i aristotelovsku nauku. Ova dvostranost medjutim nije samo Gučetićev nedosljedni nedostatak; ta ona se pojavlja već i u samom Platonu, kojega njeki dialozi iznose više formalistični pravac, i opet u samom Aristotelu, kojega njeke izreke prijaju idealističnomu pravcu estetike, pak ciela poviest te znanosti prikazuje borbu izmedju načela, da je biće ljepote u formi, i načela, da je biće ljepote u ideji, borbu takovim načinom, da premda mnogi uglednici tvrde izključivu istinitost jednoga samoga načela, ipak mnogi jednako znatni tvrde, da je istina samo u izmiru obaju načela.[38] Pošto je dakle svedjer bio i još sad je, i jamačno ostat će priepor u tom, nemože biti Gučetiću prikora radi neodlučnoga stanovišta; svakako se ipak u njem puno jače ističe Platonov, pače Plotinov idealizam, više odgovarajući njegovu estetičkomu čuvstvu, njegovu vjerskomu čeznuću i njegovoj etičkoj težnji. Njegov dialog o ljepoti, premda kratak, dodira se svih glavnih pitanja osnovne teorije estetične, dakle je sadržajem pun te podaje i nam danas mnogo plemenite pobude i zanimive pouke. Glede metodnoga provadjanja nemanjka mu samo u glavnom načelu stroga dosljednost, nego ima gdješto i inih logičnih nedostataka, poimence očitih ili samo slabo prikrivenih protuslovja. Tih dakako nesmiemo odbiti na rukovoditeljicu dialoga, uzornu u svakom pogledu Floru, nego moramo na pisca Gučetića, te bismo baš u njezino ime njega imali na odgovor pozivati, zašto njoj podmiće svoje logične slaboće; jer on sam u predgovoru kaže i dokazuje, da su žene vrstnije od mužkaraca za umnu spekulaciju. Nu, njegova — bih li rekao: pravednost ili ljubezna udvornost — obvezuje nas, da budemo na prema njemu

ne morda tek udvorni nego pravedni, te da odbijemo njegove nedostatke — kako nas i prije spomenuta činje nica sve poviesti estetike ovlaštuje — na nesavršenost ljudskoga intelekta u obće. Nedavno upokojeni Lotze, prvak u filosofiji njemačkoj ovoga doba, završuje svoju dubokoumnu nedavno prije smrti izdanu metafiziku ovakovimi riečmi: „u ostalom, bog zna bolje“ [39].

Razvitak filosofijskoga rada u našem narodu s one strane Velebita pokazuje zanimivu analogiju s razvitkom hrvatske tamošnje književnosti, poglavito pjesničke. Druga polovica XVI. i prva polovica XVII. vieka obuhvaća najobilniji i najznatniji rad i pjesnički i filosofijski, iznosi slobodni Dubrovnik, središtem obojega rada uz po koji znatan pojav iz otočja dalmatinskoga, kojemu pripada od naših filosofa te dobe prvak Franjo Patricij. U drugoj polovici XVII. vieka jenja duševni život u obojem pravcu, da se opet prema sredini XVIII. vieka uzdigne do velike snage u Ignjatu Gjorgjiću s jedne strane, u Rugjeru Boškoviću s druge, a u Andriji Kačiću donjekle s oboje strane. U obojem pogledu Dalmacija, imenito slobodni Dubrovnik, jest odjek Italiji. Dok Italija vodi kolo evropskoga umjetničkoga i znanstvenoga preporoda u XV. i XVI. vieku i još na početku XVII., dotle vidimo i u Dalmaciji s duševnim središtem Dubrovnikom bujan duševni život, a kako u pjesničtvu tako i u filosofiji vidimo Dubrovnik gdje ide za stopami, za uzori talijanskimi. Od XVII. vieka, kad se ognjište evropske prosvjete prenosi iz Italije na sjever, u Francezku, Nizozemsku, Englezku: trne i Dubrovnik. Bit će, čini se, sve to veći pritisak razvijene susjedne turske sile ponajglavniji uzrok malaksanju Dalmacije u duševnom radu. Opet u XVIII. vieku uzdiže se — ali ne toliko u obilju radnikâ nego u njekolicini osobitih umovâ — Dalmacija, dočim se i Italija s književnim u obće a naposeb filosofijskim radom uzpostavlja. Za dobe duševnoga cvieta dubrovačkoga koncem XVI. i početkom XVII. vieka još se jedna sveza ukazuje medju pjesničkim i filosofijskim radom poimence oko estetike: ta sveza je ženski uzor Flora Zuzorić. Tadanje hrvatsko pjesničtvo puno je obraćeno k njojzi; a vidimo, da ne samo Nikola Gučetić nego

i drug njegov Miho Monaldi posvećuju njojzi svoje estetičke pak i druge filosofijske razprave, i od nje grade duševno središte svoga umovanja o ljepoti. To je pojav, koji se u više narodâ i u više dobâ opaža, osobito u dobah, gdje se obilno i živo očituje estetička težnja ljudska.

Nam danas, dočim iz nova počimamo filosofijsku radnju hrvatskoga naroda, podaju nacrtani prošlovjekovni naši prekovelebitski filosofijski pisci krasnu zadaću. Dosada kao da ni nepostoje za nas; pridobijmo ih za nas. Uporabimo Kantovu misao, da su na svietu osobito dva uzvišena predmeta: dobra volja i zvjezdano nebo. Vele, da njeke zviezde, prije davnih vremena utrnule, danas ljudem sviete. Oni naši stari pisci ne samo da su davno utrnuli životom, nego njihovo duševno svjetlo ni nedopire danas do nas. A samo do nas je, da dopre: napnimo našu volju, izoštrimo naš vid i obratimo ga k njim, i dogledati ćemo ih: iz prošlosti našeg roda znanstvene, tobož tamne, prosinuti će nam Kantov drugi (u duševnom shvaćanju) uzvišeni predmet, ako i ne sjajem prvih veličinâ, ali bar ipak svjetlom. Za sada rád onih naših starih pisaca tako malo za nas postoji, da niti djela njihova — koja bi sastavljala doduše malenu ali za nas pristojnu filosofijsku knjižnicu — nemamo ovdje u našem prosvjetnom srjedištu, osim jedno desetak ih, nego ih moramo iz svega tudjega svieta tek tražiti i pobirati, moramo reć bi poput Medejina otca colligere dissecta et disjecta membra. Nu ovo pribiranje nema se obaviti samo u tvarnom nego i u duševnom smislu. Míslim onih pisaca, zaodjenutim — prema tadanjemu običaju — u staro tudje ruho, podati valja nov, narodni glas: onda će tek njihov rad oživjeti, jer će onda tek moći unići u organizam duševne skupnosti narodne, onda će tek njihove misli prestati biti dissecta et disjecta membra. Nema za čovjekoljuba utješnijega i rekao bih uzvišenijega pojava no što je: nastajanje skupne duševne i radne osobnosti, nastajanje skupnoga duševno i radno ujedinjenoga organizma od individualnih pojedinaka. A u takovu skupnome organizmu imadu misli, filosofijske misli, koje teže za spoznajom istine i za postavljanjem visokih idealâ umjetničkomu

tvorenju i etičkomu činjenju i vjerskomu upokojivanju ljudskomu, takove misli imadu u skupnom ljudskom organizmu, u narodu, sličnu zadaću onoj, koju imadu živci u živom pojedinku. Motreći životinjstvo od najnižih do najviših vrsti, nalazimo postepenost i razčlanjenosti i ujedinjenosti živčelja; najniže životinje jesu kao puki agregati samostalnoživotnih a slabo živčatih pojedinaka bez ujedinjenosti živčane; što je savršenija vrst radom i tobožpsihičnim ili pravopsihičnim, sviestnim životom: to ima više razvijeno, i razčlanjeno i ujedinjeno živčevlje [40]. Prosvjetna poviest, mislim, pokazuje tomu bezdvojbenu analogiju spoznajnoga i etičkoga, te što su ovomu praktičke posljedice, svakoga razvitka u skupnih organizmih ljudskih, u narodih. Za stvaranje skupne narodne duševne osobnosti naše pridonieti će svoj dielak i misli starih naših filosofijskih pisaca, kad ih proučimo i narodnome životu pripojimo; u osami svojoj, s tudjinskim glasom iz rodne zemlje, slabo su ovi poslužili tudjemu svietu, koji je imao i ima obilje velikih radnika svojih, a svojoj zemlji dosad malo su poslužili te u vrlo ograničenom obsegu i glede trajnosti i glede obsežnosti svojega uticaja. Nu od sada nam, pošto ih izučimo i narodnim glasom oživimo, koristiti će mnogo: s njimi ćemo upoznavati Platona Aristotela i Plotina, s njimi krasno doba talijanske i u obće evropske renaissance, s njimi ćemo stupiti u uzvišeni hram umlja svjetskoga — ne doduše kao već domaći, nu premda kao kasne pridošlice, to bar s častnim putnim listom iz dobe duševnoga preporoda Evrope. Kako su stari dalmatinski poglavito dubrovački hrvatski pisci, kad su ovdje kod nas prije četrdesetak godina iz zaboravi iznašani na sviet, pobudjivali razvitak naše nove književnosti u obće, tako mogu poslužiti oni stari prekovelebitski filosofi za razvitak naše nove radnje u filosofijskih naukah. Korist će s vremenom moći biti mnogovrstna; prema Millovim riečim u uvodu njegove slavne logike [41] može se kazati: tko si je usvojio logiku mislî, toga će biti i logika činâ; a nema dvojbe, da samo onaj narod, koji si je stekao domovinu mislî, prisvojio si je čvrsto i svoju tvarnu domovinu.

K naučnomu i znanstvenomu napredku, k sticanju

domovine mísli, bog dao pridonielo svoj dio naše sveučilište i ove školske godine. U toj nadi i želji srdačno se zahvaljujem gospodi veleštovanim drugovom svojim za veliko i častno povjerenje, s kojim su me odabrali za težku zadaću rektorsku ove godine; molim ih za izdašnu, meni toli potrebitu pomoć njihova znanja i njihove dobrote. A učiniti ću sigurno prema želji svih njih, ako ovom sgodom nepropustim sa zahvalnosti izreći velezaslužnomu predšastniku mojemu — čim nadam se da neću povrieditи njegove skromnosti — da je on, završujuć svoje rektorstvo utemeljenjem jedne zaklade sveučilištne, pružao našemu zavodu radost i idealnu utjehu, koja izvire poglavito iz krasne z a m i s l i té njegove zaklade, po kojoj zamisli je u jednom činu i rodjena mu ovjekovječena majka i duševna nam majka, alma mater universitas nostra, pietetom njegovim ovjenčana. Takov dvostruki pietet ostati će za uviek ures našemu zavodu iz ove dobe naše. — Sveučilištnoj mladeži nemogu na srdce staviti njezinu zadaću odabranijimi riečmi od onih, kojimi sbornik zakonâ od god. 1876 odredjuje, da je svrha sveučilištu njegovanje prave znanstvenosti i odgajanje prave značajnosti, i da se ima čast i dostojanstvo čitavoga zavoda i njegovih djelovâ čisto uzdržati.

Ako uzradimo prema toj zakonitoj odredbi ove i bližnjih godina, to će naš rad pripravljati takovu budućnost sveučilištu ovomu, da će naši daljni nasljednici s većim ponosom i s većom radostju, no što n a m danas dolikuje, ali ne sa življim čuvstvom od našega ponavljati na dan 19. listopada našu želju: vivat, crescat, floreat alma mater nostra Francisco-Josephina!

Opazke. *

1. O Franciscu Patriciju: Francesco Fiorentino u djelu: Bernardino Telesio vol. I, II, 1872—74, vol. I. pag. 364—414, vol. II. pag. 2—19; Leopoldo Cecchi u djelu: Torquato Tasso, il pensiero e le belle lettere italiane nel secolo decimo sesto, 1877, pag. 215—218; Tiraboschi: Storia delle lett. ital., Milano 1874, u svezku 21. i 23.; Rixner und Sieber; Leben und Meinungen berühmter Physiker im 16. und 17. Jahrhundert, Heft 3 et 4, Sulzbach 1823; Ueberweg: Grundriss der Gesch. der Philosophie, 4. Auflage, III, pag. 21, 25; Ersch und Gruber Encyklopaedie der Wiss., III. section, 13. Bd, pag. 367—372; Vitturi: sopra Francesco Patrizio, Ragusa, 1811 (ima dubrovačka fratarska knjižnica, vidi: Biblioteca di fr. Inocenzo Ćulić nella libreria de' rr. pp. Francescani di Ragusa, Zara 1860, na strani 400). Razprava dr. Markovića o Franji Patriciju, čitana u jugosl. akademiji znanosti, izaći će što skorije.

Dotična djela Patricijeva:

a) Francisci Patricii nova de universis philosophia, in qua Aristotelica methodo, non per motum sed per lucem et lumina, ad primam causam ascenditur, deinde propria Patricii methodo tota in contemplationem venit divinitas, postremo methodo Platonica rerum universitas a conditore Deo deducitur. Ad sanctiss. Gregorium XIV. pont. max. et eius successores. Ferrariae 1591.

b) Francisci Patricii discussionum peripateticarum tomi IV, quibus Aristotelicae philosophiae universa historia atque dogmata cum veterum placitis collata, elegánter et erudite declarantur. Basileae 1581. (ima knjižnica jugosl. akademije znanosti, vidi Kukuljevića jugosl. knjižnica pag. 57.)

c) Della Poetica di Franc. Patrici. La deca disputata, nella quale e per istoria e per ragioni e per autorità de' grandi antichi si mostra la falsità delle più credute vere opinioni, che di Poetica a di nostri vanno intorno. Et vi e aggiunto il Trimerone del medesimo, in risposta alle oppositioni fatte dal signor Torquato Tasso al parer suo scritto in difesa dell Ariosto. Ferrara 1586.

d) Della poetica di Franc. Patrici la deca istoriale. Ferrara 1586 (vidi Grässe: Allgemeine Literärgeschichte, V. pag. 674) (ima dubrov. fratr. knjižnica, Bibl. Ćulić pag. 315.)

e) Della retorica. Venezia 1560 (vidi Biographie universelle 39, pag. 342—344).

2. O Rug. Jos. Boškoviću filosofu: Dugald Stewart, collected works, edited by Will. Hamilton, Edinburgh 1855. Vol. V.: Philosophical essays pag. 87, 93 - 95, 106, 115, 429; M. Mendelsohn: Gesammelte Werke, IV. sv., 1. dio pag. 537—569; Herbart: Sämmtliche Werke (Hartenstein) IV. Band: Schriften zur Metaphysik, 2. Theil, pag. 384; Herbert Spencer: (prevod Vetter 1875) Grundlagen der Philosophie pag. 52—54; Fechner: die physikalische u. philosophische Atomistik (1864), pag. 222 sqq.; Lange: Geschichte des Materialismus II. pag. 192; Hippolyt Taine: De l' intelligence (1878), I. svezak,

*) Da se odazovem želji, koju su mi pisma s više strana izrazila, i prema svrsi iztaknutoj u samom govoru, priobćujem koliko za sada mogu bibliografičnih bilježaka glede djelà naših starih pisaca filosofijske struke, neka bi se te bilježke što prije popunile; priobćujem takodjer, da je, donjekle na povodu ovoga govora, jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti zaključila, da će započeti izdavanje posebnoga sbornika, u kojem će se glavne filosofijske radnje naših starih pisaca priobćivati na hrvatskom prievodu (bar u izvadcih) uz životopise i ocjene.

cap. 3. pag. 349, dotično Renouvier: Essais de critique générale (prvo izdanje) 3 Essai, 25. U dubr. fratar. knjiž.: Bajamonti, elogio dell' abate Rug. Gius. Boscovich, Milano 1789 (Bibl. Ćulić pag. 297, ovo takodjer u knjiž. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljevića jugosl. knjižnica pag. 47), Emanuel Gervasius: Boscovichiana Theoria vindicata (Bibl. Ćulić pag. 267). Razprava dr. Markovića o filosofu Boškoviću, čitana u jugosl. akademiji, izaći će što skorije.

Dotični spisi Boškovićevi:

a) Theoria philosophiae naturalis ad unicam legem virium in natura existentium redacta auctore P. Rogerio Josepho Boscovich societatis Jesu, nunc ab ipso perpolita et aucta, ac a plurimis praecedentium editionum mendis expurgata. Editio veneta prima, ipso auctore praesente et corrigente. Venetiis 1763 (ima knjižn. sveučil. zagreb.) (Izdanje bečko, od g. 1758, u knjiž. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljevića jugosl. knjižn. pag. 55).

b) Svoju atomističnu teoriju bješe Bošković već prije izdanja pod a) djelomice razpravio u manjih spisih: de viribus vivis 1745, de continuitatis lege 1754 (ima dubrov. frat. knjiž., Bibl. Ćulić pag. 267), de divisibilitate materiae et principiis corporum 1757.

c) Filosofijske opazke i razpravice u djelu: Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X., cum adnotationibus et supplementis Rogerii Josephi Boscovich, Tomi III., Romae 1755, 1760 i ? (ima u knjižn. jugosl. akad. znan. samo tomus I. i II., vidi Kukuljević jugosl. knjiž. pag. 57, podpuno u dubrov. frat. knjižn. Bibl. Ćulić pag. 274.)

d) Popis Boškovićevih matematičnih i fizičnih spisa (od ovih malen dio ima u knjižn. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljevića jugosl. knjižn. pag. 54, 55) nalazi se u izdanjih djela: Theoria philosophiae naturalis.

3. Biblioteca di fr. Inocenzo Ciulich nella libreria de' rr. pp Francescani di Ragusa. Zara 1860. — Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića. Zagreb 1867, pag. 54—58. — Stari pisci hrvatski. Knjiga I., Zagreb 1869: u „Predgovoru" Ivana Kukuljevića pag. XVIII—XX, XXII, XXIV, XXV.

4. Bibliotheca Ragusina scriptore Seraphino Cerva Tomi IV, Ragusii 1740—1742 (ima knjižn. jugosl. akad. znan.) Osim pisaca, o kojih je rieč u potlanjem tečaju govora, vidi što Cerva glede jezika tudjega i narodnoga i donjekle glede filozofijskih nauka piše o Gjuri Matijeviću (Mathei) II 141, 142, o Franji Deciju II 10—12, o Ivanu Melleus-u (Medeoviću) II 298, o Vinku Bellus-u (Predojeviću) IV 194, 195, o Matiji Beneši III 96, 97, o Vinku Petroviću IV 228—235, o Nikoli Nalješkoviću III 269—274, itd.

5. Cerva: Bibliotheca Ragusina I 328—337.

6. O Benku Benkoviću: Stari pisci hrv. knjiga I, predgovor pag. XIX. Njegovo djelo: Scotice subtilitabis Epidicticon, Predicamentorum, Perihermenias, Elenchorum priorumque libri per Benedictum Bencovich . . .pristine integritati restituti etc. Incunabulum vieka XV. (ima knjižn. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljevića jugosl. knjiž. pag. 54).

7. O Nikoli Kotoraninu: Stari pisci hrv. I, predgovor pag. XXII i XXV, gdje se veli, da je u carskoj dvor. knjižnici bečkoj na pergameni spis: Nicolai episcopi Modrusensis opusculum de ea quaestione, an sint ulla in rerum natura vestigia, unde mortales certam sui finis rationem condiscere possint.

8. O Ivanu Crisaliu Zadraninu i Ivanu Saleritanu Šibeničaninu (od kojega da je „Totius humanae vitae modus, libri IV, Venetiis 1532"): Stari pisci hrv. I predgovor pag. XXIV i XXV. Tu se na pag. XVIII spominje i Leonardus Tralassus, koji da je „izdao Summam theologicam". Appendini Notizie str. II kaže, da je izdao „commenti e scogli su tutta la Summa Theologiae di S. Tomaso circa 1480" a i Cerva o. c. III 7—9 navodi viest o tom djelu ali da se nezna gdje je. U rečenom predgovoru na strani XVIII spominje se Julijo Dalmata dominikanac, koji da je oko 1460 napisao: opus de animae potentiis, a na strani XXIV medju mudroslovci Ambroz Šibeničanin, kojega da Juraj Šižgorić g. 1477 pjesmom slavi kao filosofa. Appendini o. c. II 312 bilježi medju Dalmatinci i ime: „Carlo Belleo, gran filosofo", koji da je umro 1580 a pisao: „de secundarum intentionum natura, i: dialogo sulla Gerusaleme del Tasso"

Grässe, Allgemeine Literärgeschichte III 303: Monaldus iz Capo d' Istrie u Dalmaciji minorit, umro 1332, pisao je: Summa juris canonici, Monaldina dicta, i: Summa casuum et quaestionum in libros sententiarum, Lugduni 1516".

9. O Jurju Dobrotiću: Cerva o. c. I 167, II 121—128; Stari pisci hrv. knjiga I predg. pag. XIX, XXIV, XXVIII, i knjiga II predg. pag. VII; Appendini o. c. II 82—84.

Djela Dobrotićeva:

a) Artis dialecticae praecepta vetera ac nova, conscripta a Georgio Benigno archiepiscopo Nazareno. Romae 1520, Jacobus Mazzochius.

b) Tractatus de rebus moralibus atque ad civile regimen pertinentibus. Florentiae 1497.

c) Defensio pro Joannis Reuclini dialogo, an scilicet libri Judaeorum quos Talmud vocant sint supprimendi.

d) Dialogus in defensionem prophetiarum fratris Hieronymi de Ferrara. Florentiae 1497.

e) De natura coelestium spirutuum. Florentiae 1499 (ima knjiž. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljevića jugosl. knjiž. pag. 54.)

10. Ueberweg, Grundriss der Geschichte der Philosophie (4 izdanje) III 10.

11. O Grguru Budisaljiću: Cerva o. c. II. 150—160; Stari pisci hrv. I predg. pag. XIX, XX.

12. Kuno Fischer, Geschichte der neueren Philosophie II 31, 32 (izdanje godine 1867).

13. Ueberweg o. c. III 10.

14. O Stjepanu Nalješkoviću: Cerva o. c. I. 141—155; Appendini o. c. II 86; Stari pisci hrv. I pag. XX.

15. O Klimentu Ranjini: Cerva o. c. I 245—281; Appendini o. c II 87; Stari pisci hrv. I pag. XX.

Djela Ranjine:

a) Liber consiliorum in variis casibus moralibus, dogmaticis etc. (po Cervi rukopis u dubrov. fratr. knjižn.)

b) Commentaria in quatuor libros sententiarum ad mentem divi Tomae, 1549 (po Cervi rukopis u dubr. fratr. knjižn.)

c) Aranei Clementis Ragusei Quodlibet declamatorium cum suis figuris et attestationibus ex sacris literis etc. Venetiae 1541, Brixiis 1586 (ima dubrov. fratr. knjižn. Bibl. Ćulić pag. 240).

16. O Mihu Monaldiu: Cerva o. c. III 172—177; Appendini o. c. II 70; Stari pisci hrv. knjiga VIII predg. pag. XX, i knjiga XI predg. pag. VI.

Djela Monaldijeva:

a) Irene, overo della bellezza, dialoghi del signor Michele Monaldi. b) dialogo dell' havere, del sign. Mich. Monaldi c) compendio breve della metaphysica, dialogo di Mich. Monaldi. Sve troje skupa Venezia 1599 (ima dubr. fratr. knjižn. Bibl. Ćulić pag. 271), drugo izpravljeno izdanje Venezia 1604 (ima knjižn. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljević jugosl. knjižn. pag. 56).

17. O Ambroziju Gučetiću: Cerva o. c. I 62—67: „da je ostavio djela: a) Lectiones in logicam Petri Hispani b) Correctiones in Commentarios Ludovici Vives in libros S. Augustini de civitate Dei."

18. Ueberweg o. c. II 207—209.

19. Ueberweg o. c. III 12.

20. O Antoniju Medu: Cerva o. c. I 117—121; Appendini o. c. II 64, 65.

Djela Antonija Meda:

a) Antonii Medi Ragusini in librum 12. metaphysicae Aristotelis expositio. Venetiis 1598.

b) Antonii Medi Ragusini in librum 7. metaphysicae Aristotelis expositio Venezia 1599.

c) Antonii Medi Ragusini quaedam animadversiones in Praedicabilia Porphyrii . . . Venetiis 1600 (ima dubrov. fratr. knjižn. Bibl. Ćulić pag. 271).

21. Ueberweg o. c. III §§ 2—5, I pag. 270.

22. O Georgiu Ragusceu: Cerva o. c. II 143—149; Appendini o. c. II 73. Obojica prilično suglasno navode naslove djelâ Raguseovih, s naznakom izdanja samo jedno: Georgii Ragusei, Theologi, Medici et Patavinae scholae Philosophi ordinarii, de divinatione libri duo. Parisiis 1623. Ostala, bez takove naznake, djela jesu po Cervi i Appendinu: Disputationum Peripateticarum volumen unum; Responsio ad tractatum Caesaris Cremonini de formis elementorum; Epistolarum de logica, rhetorica, aliisque scientiis libri tres; Commentarium in artem Raymundi Lulli; Commentaria in universam Aristotelis philosophiam tomi X; Commentaria in IV libros magistri Sententiarum.

23. Ueberweg o. c. II 133, 135, 146.

24. Ueberweg o. c. II 207, 209, 210.

25. Kuno Fischer o. c. II 53—57.

26. Ueberweg o. c. III 15, 14, 13, 5—7, II 152, I 195 sqq.

27. O Stjepanu Gradiću: Cerva o. c. IV 118—153; Bibl. Čulić pag. 248, 270 i 273.

Dotična djela Stjepana Gradića:

a) Stephani Gradii Ragusini, bibliothecae vaticanae praefecti, disputatio de opinione probabili, Romae 1678 (ima knjižn. jugosl. akadem. znan., vidi Kukuljevića jugosl. književn. pag 56, ima i dubrov. frat. knjižn. Bibl. Čulić pag. 248 i 270).

b) Massime politiche da' diversi racolte, per buon governo della republica di Ragusa. (Po Cervi rukopis u Dubrovniku; sravni u Bibl. Čulić pag. 274. „Tomašević: Radunanze di sentenze politiche raccolte da varii autori greci e latini. Milano 1690.")

c) Peripateticae philosophiae pronunciata disputationibus proposita a Stephano Gradio (ima dubrov. fratr. knjižn., Bibl. Čulić pag. 273.)

Iz 17. vieka bilo bi još napomenuti, da Appendini o. c. II 89 nabraja mnogo filosofičkih djela Vincenza Comnena rodom iz Slana, ali Cerva o c. IV 200—223 dokazuje, da je sve, što se o životu i filos. spisih toga Comnena piše, puka izmišljotina. Appendini o. c. II 314 navodi Marina Bobalia djelo: Del senso predominato dalla ragione, Aquila 1654 presso Gregorio de Gobbis; Cerva III 41 negovori ništa o Marinu Bobaliu kao filosofu, nu III 98 spominje Matiju Bobalia kao pisca njekih filosofičkih radnja.

28. O Benku Rogačiću: Cerva o. c. I 182—188.

Djela Rogačića:

a) Euthymia, sive de tranquilitate animi. Carmen didascalicum. Romae 1690.

b) I' uno necessario. Venezia 1718. (Ima u knjižn. jugosl. akad. znan., vidi Kukuljević jugosl. književn. pag. 57 izdanje: Unius necessarii, ubi agitur de cognitione dei. Ex italico. Pragae 1721, tomi III. U dubrov. fratr. knjižn., Bibl. Čulić pag. 257, ima latinsko izdanje pražko od god. 1728.)

29. O Sebastijanu Dolciu: Cerva o. c. IV 94, 95: „da je izdao: Il buon governo delle republiche etc. discorsco politico morale, govor držani 1731 u Lucci"

30. O Stjepanu Rožiću (Rosa). Cerva o. c. IV 155—158; Appendini o. c. II 305, 306.

Djelo Stjepana Rose:

Compendium logicae historico-dogmatico-practicum (Appendini kaže, da je oko sredine 18 vieka izdano).

31. Ueberweg o. c. II 208.

32. O Benku Staju: Cerva o. c. I 188—190; Appendini o. c. II 167

Djela Benka Staja:

a) Benedicti Stay Ragusini Philosophia versibus tradita, libri VI, Venetiis 1744 (i poslie još drugo izdanje).

b) Philosophiae recentioris a Benedicto Stay versibus traditae libri X. cum adnotationibus et supplementis Rogerii Josephi Boscovich. Tomi III. Romae 1755 (ima u knjižn. jugosl. akad. znan. vidi Kukuljević jugosl. književn. pag. 57 samo I. i II. tom., u dubrov. fratr. knjižn., Bibl. Čulić pag. 274 podpuno.)

33. Andrije Kačića Miošića djelo: Elementa peripateticae philosophiae juxta mentem Joannis Duns Scoti. Venetiis. 1752 (ima knjižn. jugosl. akad. znan, vidi Kukuljevića jugosl. knjižn. pag. 56).

Iz 18. vieka može se napomenuti još ovo. Appendini o. c. II 314 navodi Stjepana Bašića djela: Synopsis universae philosophiae, i Le regole e precetti della volgar poesia, Roma 1765 presso il Salomon (bez imena spisateljeva) U knjizi Biblioteca di fr. Čulić spominju se filosofičkoga sadržaja rukopisi u dubr. fratr. knjižnici nahodeći se a od ljudih našega roda polazeći, na stranah 71, 130, 203, 204, a medju štampanimi djeli iz 18. vieka navode se: Tomičića Gjura: la critica perfezione della poesia italiana, Venezia 1744 (pod br. 2054); Andrije Dorotića: Philosophicum specimen de homine, Venetiis 1795 (ovo ima knjižn. jugosl akad. znan, vidi Kukuljevića jugosl. knjižn. pag. 55.)

34. O Nikoli Gučetiću (Nicolo Vito di Gozze): Cerva o. c. III 254 do 268: Appendini o. c. II 66—70; Bibl. Čulić pag. 270, 287.

Djela Nikole Gučetića:

a) Nicolai Viti Gozzii, patricii reipublicae ragusinae, commentaria in sermonem Averrois de substantia orbis, et commentarius in propositiones de causis. Venetiis apud Bernardum Junctam 1580 (ima dubrov. fratr. knjižn., Bibl. Čulić pag. 270).

b) Quaestio de immortalitate intellectus possibilis, conta Alexandrum Aphrodisaeum, Nicolai Viti Gozzii. Venetiis 1580.

c) Discorsi di M. Niccolò Vito di Gozze, gentilhuomo Raguseo dell' academia degli occulti, sopra la meteore di Aristotile, ridotti in dialogo e divisi in quatro giornate. Interlocutori esso N G. e Michele Monaldi. Venezia 1585.

d) Trattato sopra due primi capi del 4. libro dell' anima di Aristotile.

e) f) Dialogo della Bellezza, detto Antos, secondo la mente di Platone. Composto da M. Nicolò Vito di Gozze, gentilhuomo Ragugeo. Nuovamente posto in luce Venezia, Ziletti, 1581. Zatim drugi spis: Dialogo del' Amore, detto Antos itd jednako, kako uz prvi dialog. (ima oboje knjižn. jugosl. akad. znan, i dubrov. fratr. knjižn. Bibl. Čulić pag. 270).

g) h) i) Dello stato delle republiche secondo la mente di Aristotile con essempi moderni, giornate otto di M. Nicolo Vito di Gozzi. Zatim drugi spis: 222 avertimenti civili per governo delli stati. Na koncu treći spis: Un' apologia dell' honor civile. Sve troje zajedno štampano: Venezia 1591. Presso Aldo (ima knjižn. jugosl. akad. znan, vidi Kukuljevića jugosl. knjižn. pag. 56, i dubrov. fratr. knjižn.. Bibl. Čulić pag. 270).

k) Governo della famiglia. Venezia, Aldo. (ima dubrov. fratr. knjižn. Bibl. Čulić pag. 287).

l) Commentarium in primum librum rhetoricorum Aristotelis (Po Cervi rukopis čuvan u dubrov. knjižn.)

35. O Petru Gučetiću: Cerva o. c. IV 36—43; Stari pisci hrv. I, predg. pag. XX.

36. Dello stato delle republiche etc. pag. 450, 451.

37. Platonis Phaedrus cap. 5.

38. Sravni: Lotze, Geschichte des Aesthetik in Deutschland, 1868, knjigu I cap. 9, knjigu II cap. 1 i 6; F. Vischer, Kritische Gänge Heft 6; Zimmermann, Geschichte des Aesthetik, Wien 1858.

39. Lotze, System der Philosophie, II, Drei Bücher der Metaphysik (1879) pag. 604 na koncu.

40. Sravni: Wundt, Grundzüge der physiologischen Psychologie (1880) I, prvi odsjek pag. 19—229

41. Sravni: John Stuart Mill (prevod Schiela, 1868,) System der deductiven und inductiven Logik, I, uvod § 5.